

Осмонов С.Ж.

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ АЛГАЧКЫ УКУК КОРГОО ОРГАНДАРЫНЫН ТҮЗҮЛҮШҮ

Осмонов С.Ж.

ОБРАЗОВАНИЕ ПЕРВЫХ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ
В КЫРГЫЗСТАНЕ

S.Zh. Osmonov

THE FIRST LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN KYRGYZSTAN

УДК: 351.74(09(575.2))

Бул макалада автор архивдик материалдардын жана тарыхый адабияттардын негизинде укук коргоо органдарынын түзүлүшүн баяндайт.

В данной статье автор рассказывает об образовании правоохранительного органа на основе архивных материалов и исторической литературы.

In this article, the author talks about education law enforcement body on the basis of archival and historical literature.

Укук коргоо органдары – Кыргыз Республикасында негизги милдеттери мыйзамдуулукту жана укук тартибин сактоо, адамдын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо, кылмыштуулукка каршы күрөшүү болуп саналган мамлекеттик органдар. Укук коргоо органдарына: соттор, прокуратура, ички иштер, бажы көзөмөл, каржы, полиция, юстиция органдары кирет. Кеңири маанисинде «Укук коргоо органдары» түшүнүгү дагы бир катар мамлекеттик эмес институттарды: адвокатураны, бейтарап сотторду ж. б. камтыйт.

Кыргыз элинин улуттук мамлекеттүүлүгүнүн калыптанышына жана өнүгүшүнө, анын мамлекеттик органдарынын чыңдалышына укук коргоо органдары да чоң салым кошушкан.

1924-жылы 1-ноябрда Кара-Кыргыз автономиялык облусунун Революциялык комитетинин курамында административдик бөлүм түзүлгөн. Анын башчысы болуп И.Тойчинов дайындалган. Административдик бөлүмдө областык милиция жана кылмышкерлерди издөөнүн (угрозыск) башкармалыгы ачылган. ККАОнун ревкомунун буйругу менен 1924-жылы 8-декабрда Аркадий Павлович Арумов областык милициянын биринчи башчысы жана областык административдик бөлүмдүн орун басары болуп дайындалган. Кылмыш иликтөө бөлүмүнүн башчысы болуп И.Кабеков дайындалган.¹ Тойчинов бир эле учурда Кара-Кыргыз автономиялык облусунун Ревкомунун (И.Айдарбековдун) төрагасынын орун басары болгон. 1924-жылы декабрдын аягында Пишпек уездик милициясы округдук болуп кайра түзүлгөн. Ошону менен эле бирге адрестик жана паспорт столу түзүлгөн.²

Облревкомдун, кийинчерээк облисполкомдун милдеттүү түрдөгү токтомдору Административдик бөлүмгө жөнөтүлгөн. Административдик бөлүм

мындай токтомдордун иш-жүзүнө ашырылышын, аткарылышын көзөмөлгө алган. Апрель айында милициянын өздүк курамын тазалоо жүргүзүлүп, анын өздүк курамынын 25-30% иштен бошотулган.³ 1925-жылдын март айында өткөн ККАОнун курултайы облустук аткаруу комитетине төмөнкү иш-чараларды аткарууга милдеттендирген:

1. Милиция органдарынын сапаттык курамын, маданий жана жалпы саясий деңгээлин жогорулатуу боюнча иш-чараларды көрүү;

2. Административдик аппараттын кызматкерлеринин материалдык (маянасы, кийим-кечеси ж.б.) абалын камсыздоо;

3. Милициянын облустук мектебин ачуу;⁴

Облустук милициянын иштөө сапатын керектүү деңгээлде көтөрүү, жергиликтүү калктан ишенимдүү милиция кадрларды даярдоо максатында, КАОнун Административдик бөлүмү Пишпек шаарында туруктуу иштөөчү милициянын кенже командирлер курамынын мектебин ачуу маселесин койгон. Бул мектеп ага милиционерлерди, райондук милициянын начальниктерин даярдоосу керек болгон. Каралган план боюнча мектептеги окуу мөөнөтү алты ай жана 32 курсант болуп (алардын 80% жергиликтүү калктын өкүлү болуусу шарт болгон) бекиген. Көп өтпөй Гражданская (азыркы Фрунзе) көчөсүндөгү ылайдан курулган имаратта мындай мектеп өз ишин баштаган.⁵ Ачылган милицияны алты айлык курсунун начальниги болуп, облмилициянын инспектору А.Мамин дайындалган.

1925-жылдын 25-августунда чыккан КАОнун аткаруу комитетинин токтомуна ылайык Кыргызстандын аймагында жайгашкан мамлекеттик, коомдук, кооперативдик жана жеке менчик ишканалардын, уюмдардын мүлктөрүн коргоо максатында тармактык (ведомственная) милиция ачылган.⁶ 1925–1926-жылдары КАОнун милициясынын структурасы төмөнкүдөй болгон: облмилициянын начальниги КАОнун Административдик бөлүмүнүн начальнигинин саясий иштер боюнча орун басары, начальниктин строевой бөлүк боюнча орун басары, инспектор, катчы, паспорттук столдун иш жүргү-

³ ЦГА политический документации КР, ф.10, оп.1. д.62, л.62, л.395-396.

⁴ Резолюции и постановления съездов Советов Киргизии. С-18.

⁵ Наматбаев С. Оправдывая доверия. Ф., 1989. -55б.

⁶ ЦГА КР ф.20, оп.1. д.78, л.42.

¹ ЦГА КР, ф.20, оп.1. д.3, л.10.

² ЦГА КР, ф.1428, оп.1. д.11, л.2.

зүүчүсү, дарек столунун иш жүргүзүүчүсү, регистратор.

Каралып жаткан мезгилде КАОнун милиция органдары атуулдардын жеке жана мүлктүк коопсуздугун коргоо, кылмышкерлер менен күрөшүү менен бирге, облустук тармактык башкаруу органдарына да активдүү жардам көрсөтүшкөн. Мисалы, каржы органдарына – салык жыйноодо, билим берүү органдарына – кароосуз калган балдар маселесин чечүүдө, саламаттыкты сактоо органдарына – санитардык көзөмөл жүргүзүүнү ишке ашырууга көмөктөшкөн.

КАО автономиялык республика болуп кайра түзүлгөндөн кийин Облустук Административдик бөлүм Кыргыз АССРынын Ички иштер Эл комиссариаты (ИИЭК) болуп түзүлгөн. Кыргыз автономиялык советтик социалисттик республикасынын биринчи Ички иштер эл комиссары болуп Искендер Жоломанов дайындалган¹. Кыргыз АССРынын ички иштер наркоматы республикалык ИИЭКнын Жобосунун, Кыргыз АССРынын, РСФСРдин, СССРдин Конституциясынын негизинде өз ишин жүргүзгөн. Республиканын ИИЭКнын Жобосунда анын (наркоматын) милдеттери көрсөтүлгөн. Алар төмөнкүлөрдөн турган: Кыргыз БАКынын Президиумунун аткаруучу аппараты сапатында жергиликтүү башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүнө жана уюштуруу иштерине көзөмөл жүргүзгөн, борбордук жана жергиликтүү бийлик органдарынын административдик мүнөздөгү токтодорунун аткарылышына көзөмөл жүргүзүү жана алардын иш жүзүнө ашырылышына колдо болгон бардык каражаттарды колдонуп, көмөктөшүү, коомдук тартипти сактоо ж.б. Кыргыз АССРынын ички иштер наркоматы республиканын административдик башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүн жетектеген, милиция органдарын башкарган жана уюштурган, эркинен ажыратылгандарды башкаруу иштерин уюштурган, ИИЭКтынын төмөнкү органдарынын ишмердүүлүгүнө көзөмөл жүргүзгөн жана көрсөтмөлөрдү берген, кылмышкердүүлүк менен күрөшүү боюнча иш-чараларды жетектеген ж.б.

Бул мезгилде Кыргыз АССРынын ички иштер наркоматынын структурасы төмөнкүдөй болгон²: иш башкармасы, административдик көзөмөл бөлүмү, милиция бөлүмү, кылмышкерлерди издөө бөлүмү, эркинен ажыратылгандарды көзөмөлдөө бөлүмү, коммуналдык чарба башкармасы.

Ар бир бөлүмдүн башкармалыктын башында нарком тарабынан дайындалуучу жана бошотулуучу бөлүм башчысы турган. Алар өз бөлүмдөрү үчүн жооптуу болушкан. Милициянын административдик бөлүмүнүн башчысы ички иштер наркомунун орун басары болгон. Ички иштер наркоматынын иш башкармалыгы наркоматка караган структуралардын өздүк курамын эсепке алган. наркоматтын кат

алышуу иштерине жооп берген, наркоматтын бюджетине, акча жана чарба иштерине, наркоматтын учреждениелерин коргоо, наркоматтын юридикалык, статистикалык жана маалымат иштерине жооп берген.

Административдик көзөмөл бөлүмүнө милициянын жардамы менен бардык борбордук жана жергиликтүү башкаруу органдарынын токтодорунун ишке ашырылышына көмөк көрсөтүү, административдик мүнөздөгү борбордук бийлик жана башкаруу органдарынын токтодорунун ишке ашырылышына көзөмөл жүргүзүү, мыйзам актыларынын негизинде чет элдиктердин укук абалын, ошондой эле Кыргыз АССРынын чегине кирүү, андан чыгуу маселелерин жөнгө салуу ж.б. маселелер жүктөлгөн.

Милиция бөлүмү республикалык милициянын ишмердүүлүгүнө жалпы башкаруу жүргүзгөн, Кыргыз АССРынын аймагында тартипти жана коопсуздукту сактоого жооп берген, кылмыштуулук жана антисоветтик чыгуулар менен күрөш жүргүзгөн, милициянын жергиликтүү органдарын түзгөн, аларды курал-жарак, кийим-кече менен камсыз кылгын, милициянын кызматкерлери үчүн атайын курстарды уюштурган, тармактык милицияны башкарган.

Кылмышкерлерди издөө бөлүмү өзүнө баш ийген структураларды башкарган, кылмышкерлерди издөө, аларды кармоо, кылмышын мойнуна коюу иштерине жооп берген. Угрозыск үч бөлүктөн турган.

Комуналдык чарба бөлүмү шаарларды жана айылдарды жашылдантуу, республикадагы турак жай жана өрт өчүрүү иштерине жооп берген. 1927-ж. июнь айында комуналдык чарба башкармалыгы ИИЭКтынан өнөр жай жана соода наркоматына өткөрүлүп берилген³. Бирок бир жылдан кийин кайра ички иштер наркоматынын карамагына өткөрүлгөн. Кыргыз АССРынын милициясы 1927-28-жж. Республиканын түштүгүндө өткөн жер-суу реформасынын жүргүзүлүшүнө активдүү катышкан. Милиция кызматкерлери жер үлүштөрүн, мүлктөрдү тактап, бай-манаптардан конфискацияланган мүлктөрдү, жер үлүштөрүн кедей-кембагалдарга бөлүштүрүү иштерин жүргүзүшкөн. Жер-суу реформасынын, зордук-зомбулук менен жүргүзүлгөн коллективдештирүү, кулака тартуу саясатынын натыйжасында 1929-жылы республиканын түштүгүндө басмачылык кыймыл кайрадан башталганда, ал кыймылды басууда Кыргызстандын милициясы ОГПУнун кызматкерлери, кызыласкерлер менен биргеликте активдүү катышкан. Бул жылдары басмачылар менен күрөшүү үчүн жергиликтүү калктын өкүлдөрүнөн милициянын тез көчмө ыктыярдуу отряддары түзүлгөн. 1930-жылы 15-декабрда СССРдин БАКыны жана ЭККсынын союздук жана автономиялык Республикалардын ички иштер наркомат-

¹ Смадияров С. Становление и развитие гос. Аппарата К.Р. в период ее автономии. Ош-2001.128-б.

² ЦГА КР, ф.21.оп4.д.136лл 317-324.

³ ЦГА КР, ф.23, оп.1.д.97,лл.78-79; 1146,оп.1.д.251,л.79.

тарын жоюу жөнүндөгү токтому чыккан¹. Мына ошол токтомдун негизинде, Кыргыз АССРынын БАКини жана ЭККинин токтому менен Республиканын ички иштер наркоматы жоюлуп, анын ордуна Кыргыз АССРынын Эл комиссарлар кеңешинин алдында милициянын жана кылмышкерлерди издөөнүн (угрозыск) башкармалыгы түзүлгөн². Райондук административдик бөлүмдөр милиция жана кылмышкерлерди издөө башкармалыгы болуп кайра түзүлгөн. Ошондой эле Кыргыз АССРынын өкмөтүнүн алдында өз алдынча коммуналдык чарбанын башкы башкармалыгы түзүлгөн. Бул мамлекеттик башкаруу органынын карамагына коммуналдык чарба, өнөр-жай курулушу, өрт өчүрүү иштери кирген. Мындай структуралык өзгөрүүлөрдөн кийин ОГПУ органдарына милиция жана кылмышкерлерди издөө органдарын башкаруу боюнча кенен укуктар берилген. Милициянын жана кылмышкерлерди издөөнүн башкы башкармалыгынын башкы начальниктери ОГПУнун ушундай органдарынын жардамчылары болуп калышкан. 1931-жылдан тартып, кылмышкерлерди издөө органдары структуралык жактан милиция органдары менен бириктирилген. Милиция органдарын башкаруу ишинде чексиз борборлоштуруу принциби күч ала баштаган. 1932-жылдын 27-декабрындагы СССРдин БАКынын жана ЭККинин токтомунун негизинде милиция жана кылмышкерлерди издөө органдары ЭККинен алынып, ОГПУга өткөрүлүп берилген. Бирок эки жылдан кийин СССРдин БАКынын токтому менен жалпы союздук ички иштер наркоматы түзүлүп, ага мамлекеттик коопсуздук органдары жана милиция каратылган. Бул өзгөрүүлөрдүн бардыгы милиция органдарынын структурасын, алардын иштөө методдорун андан ары өнүктүргөн, ички иштер органдарынын, анын ичинде милициянын укуктарын кеңейткен. Бул жүргүзүлүп жаткан өзгөрүүлөр расмий бийлик, партия тарабынан элге демократияны өнүктүрүү, мыйзамдуулукту бекемдөө максатында жүргүзүлүп жаткан иш чаралар катары көрсөтүлгөн. Бирок тилекке каршы бул реформалар андай болбой калган, тескерисинче 30-жылдары жалпы өлкөнүн масштабында эч нерсе менен түшүндүрүүгө (актоого) мүмкүн болбогон мамлекеттик террор башталган. Ал өзүнүн апогеине 1937-38-жж. жеткен. Анын сценаристи, «элдердин атасы» өзү болгон, НКВД болсо «террор машинасына айланган», анын кызматкерлери эч нерсе ойлонбогон аткаруучуларга айланышкан. «Чоң террор» жылдарында Сталин иш жүзүндө НКВДны башкаруучу партиядан да жогору турган, мамлекеттик пирамиданын эң башындагы органга айландырган. НКВДнын Сталинден башка эч кимге баш ийбеген, чексиз бийлиги жүрөктүн үшүн алган абалга жеткен. Мыйзамсыздык мамлекеттик саясатка айланып, өзүнүн кара түшүмүн бере баштаган. Мыйзам

көзөмөлүнөн чыккан, «эл душмандарын», «контрреволюциялык уюмдарды, шпиондорду», «зыйанкечтерди» табууга багытталган НКВД органдарын эч нерсе токтото алган эмес. Алардын аракети менен миңдеген, он миңдеген күнөөсүз адамдар ак жеринен жала жабылып, «эл душманы» аталып репрессияга дуушар болгон. Бул «террор» коомдун бардык катмарын (карапайым адамдан, жогорку мамлекеттик кызматтагы адамдарга чейин) кучагына алган. Кыргызстанда кырк миңге жакын адам күнөөсүз жерден репрессияланган.

Каралып жаткан мезгилде укук коргоо органдары Кыргыз элинин улуттук мамлекеттүүлүгүнүн калыптанышына жана өнүгүшүнө зор салым кошушкан. Мамлекеттик күч органдары, сот, прокуратура органдары структуралык жактан өздөрү да калыптанышкан жана өлкөбүздүн өнүп өсүшүнө белгилүү рол ойногон. Ал мезгилде Кыргызстан автономия катары РСФСРдин курамында болгон жана ал аркылуу СССРдин курамына кирген ошондуктан, Кыргыз республикасынын мамлекеттик органдарынын, калыптанышында жана өнүгүшүндө РСФСР чоң жардам көрсөткөнүн айта кетүүбүз шарт. Бирок, ошол эле учурда, каралып жаткан мезгилде республикада башка республикалар сыяктуу эле көптөгөн негативдүү көрүнүштөргө жол берилгендиги белгилүү. Бул негативдүү көрүнүштөр укук коргоо, сот органдарынын ишмердүүлүгү менен да байланыштуу. Бирок мындай көрүнүшкө өбөлгө түзгөн: ошол мезгилде орногон жана күч алган административдик – буйрукчул башкаруу системасы, жеке адамдын керт башына сыйынуучулук болгон. Азыркы күндө мындай көрүнүштөргө жол койбоо үчүн, коомдо демократиялык институттарды, атуулдук коомду өнүктүрүү зарыл. Ошондой эле, күч органдарында, сот-прокуратура органдарында компетенттүү, таза, адилет адамдар иштөөсү керек. Негизгиси бүгүнкү күн да сот реформасын ишке ашыруу абзел: соттор бийлик адамдарынынан көз карандысыз, бирок коомчулуктун көзөмөлүндө болуусу шарт. Мына ошондо гана биз сот органдарынын ишин жакшыртып, элдин ишенимин калыбына келтирип, аларга болгон ишенимди жарата алабыз.

Архивдик материалдар жана адабияттар:

1. ЦГА КР, ф.20, оп.1 д.3, л.10.
2. ЦГА КР, ф.1428, оп.1 д.11, л.2.
3. ЦГА полит документации КР, ф.10, оп.1 д.62, л.395-396.
4. ЦГА КР ф.20, оп.1 д.78, л.42.
5. ЦГА КР, ф.21, оп.4, д.136, л.317-324.
6. ЦГА КР, ф.23, оп.1, д.97, лл.78-79; ф.1146, оп.1 д.251, л.79.
7. ЦГА КР, ф.21, оп.4, д.84, лл.1-3.
8. Резолюции и постановления съездов Советов Киргизии. Ф., 1977. С-18.
9. Наматбаев С. Оправдывая доверия. Ф., 1989.-55б.
10. Смадияров С. Становление и развитие государственная аппарата К.Р. в период ее автономии. Ош-2001.128-б.
11. История советской милиции в 2-х томах. М., 1977. Т.1. 279-б.

¹ История советской милиции в 2-х т. М., 1977. Т.1. 279-б.

² ЦГА КР, ф.21, оп.4, д.84, лл.1-3.

Рецензент: д.филос.н., профессор Үтүров К.